

УДК 373.3-054.57(477.4)«1875/1920»](045)

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ШКІЛ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ У КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ ЯК АКТУАЛЬНА НАУКОВА ПРОБЛЕМА

Олена Кірдан, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та освітнього менеджменту, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0000-0002-7295-4722

E-mail: kirdan_olena@ukr.net

Віталій Юрченко, аспірант, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.

ORCID: 0009-0005-5610-0128

E-mail: i_elektronik@ukr.net

У статті обґрунтовано актуальність дослідження організаційно-педагогічних засад діяльності шкіл національних меншин Правобережної України у кінці ХІХ – на початку ХХ століття. Аналіз інтерпретаційних праць надав змогу констатувати, що більшість із них побіжно віддзеркалюють досліджувану тему у контексті розвитку освіти в Україні, мають фрагментарний характер. Методологія дослідження базується на засадах парадигмального, хронологічного, історіографічного, системного, аксіологічного та синергетичного підходів.

Ключові слова: школи національних меншин; національна меншина; історія освіти; історія педагогіки; методологія наукового дослідження; наукові підходи; Правобережна Україна.

ORGANIZATIONAL AND PEDAGOGICAL PRINCIPLES OF ACTIVITY OF SCHOOLS OF NATIONAL MINORITIES OF RIGHT-BANK UKRAINE IN THE LATE XIX – XX CENTURIES AS AN ACTUAL SCIENTIFIC PROBLEM

Olena Kirdan, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of Pedagogy and Educational Management Department, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0000-0002-7295-4722

E-mail: kirdan_olena@ukr.net

Vitalii Yurchenko, Graduate Student, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.

ORCID: 0009-0005-5610-0128

E-mail: i_elektronik@ukr.net

The article substantiates the relevance of the study of the organizational and pedagogical foundations of the activities of schools of national minorities of Right-Bank Ukraine in the late nineteenth and early twentieth centuries. The methodology of the study will be based on the principles of paradigmatic (allows to find out the peculiarities of the organization of the activities of schools of national minorities; to determine the directions of development of the modern paradigm of the activities of schools of

national minorities, taking into account constructive retro experience), chronological (will allow to trace changes and to identify the main periods of development of the organizational and pedagogical foundations of the activities of schools of national minorities), historiographic (will direct the study of the state of the problem in the historical and pedagogical retrospective), systemic (will allow to analyze the activities of schools of national minorities as a set of components), axiological (will allow to identify the value attitude of teachers, heads of educational districts, scientists, public figures to the activities of schools of national minorities), synergetic (will focus on the consideration of the object of research in constant development in accordance with the internal laws of school activities and general trends in the development of education) approaches.

The scientific novelty of the article lies in the review of dissertations, monographs, scientific articles on the activities of schools of national minorities in Ukraine in the late nineteenth and early twentieth centuries. The scientific apparatus for the study of the organizational and pedagogical foundations of the activities of schools of national minorities of Right-Bank Ukraine in the late nineteenth and early twentieth centuries is defined.

Keywords: *schools of national minorities; national minorities; history of education; history of pedagogy; methodology of scientific research; scientific approaches; Right-bank Ukraine.*

Україна нині є багатонаціональною державою. Державна політика у сфері освіти реалізується через низку заходів. У 2019 р. на виконання рекомендацій Венеціанської комісії Міністерством освіти і науки України було затверджено Дорожню карту з імплементації статті 7 Закону України «Про освіту», розроблену спільно з громадськими об'єднаннями національних меншин.

Нова освітня парадигма, закладена в законі України «Про освіту» (2017), Національній стратегії розвитку вищої освіти у Україні на 2022–2032 рр. (2022), концепції «Нова українська школа» (2016), підтверджує необхідність розробки інноваційних підходів до організації навчання національних меншин. Водночас трансформування системи загальної середньої освіти має враховувати культурно-освітні здобутки та поєднуватися з конструктивним історико-педагогічним досвідом, а складність, різноманітність проблем, що визначають характер змін у закладах освіти різних типів, мають ґрунтуватися на творчому використанні досвіду попередніх поколінь.

У контексті зазначеного вище, набуває актуальності дослідження організаційно-педагогічних засад шкіл національних меншин Правобережної України у кінці XIX – на початку XX століття як наукової проблеми.

Вагомим уважаємо двотомне монографічне дослідження «Освіта національних меншин в Україні: історичні традиції, правові засади, сучасні виклики (XX – початок XXI століть)» [6]. У першому томі «проаналізовано особливості забезпечення освітніх потреб національних меншин в Австро-Угорській монархії, Західноукраїнській Народній Республіці, російській імперії, Другій Речі Посполитій; досліджено специфіку формування державної освітньої політики в СРСР та її практичне втілення в життя в Українській РСР; продемонстровано моделі реалізації права національних меншин на освіту в незалежній Україні; схарактеризовано вплив громадських інституцій на освітній процес національних меншин в Україні; розглянуто міжнародні стандарти захисту прав національних меншин та народів на освіту» [6]. Другий том монографії присвячено «аналізу особливостей забезпечення освітніх проблем національних меншин в Австро-Угорській монархії, російській імперії, Другій Речі Посполитій; досліджено освітню політику в Україні радянського періоду. Продемонстровано моделі реалізації права національних меншин на освіту в незалежній Україні» [7].

У лютому 2024 р. дослідницею Є. Васютинською захищено дисертаційну роботу «Розвиток освіти євреїв на Єлисаветградщині (друга половина XIX – початок XX століття)» [1]. У роботі авторкою вперше «цілісно схарактеризовано розвиток освіти євреїв на Єлисаветградщині у другій половині XIX – на початку XX століття; виявлено соціокультурні передумови розвитку єврейської освіти на Єлисаветградщині в означений період; розкрито провідні чинники розвитку єврейської освіти на Єлисаветградщині у другій половині XIX – на початку XX століття; уточнено інформацію про еволюцію освіти єврейської національної меншини в тогочасній країні; організацію єврейської освіти на Єлисаветградщині в окреслених хронологічних межах» [1, с. 2–3].

Мета статті – обґрунтувати актуальність дослідження організаційно-педагогічних засад діяльності шкіл національних меншин Правобережної України у кінці XIX – на початку XX століття як наукової проблеми.

Методологія дослідження організаційно-педагогічних засад діяльності шкіл національних меншин Правобережної України у кінці XIX – на початку XX століття базуватиметься на таких наукових підходах: парадигмальному – дозволить з'ясувати особливості організації діяльності шкіл національних меншин; визначити напрями розвитку сучасної парадигми діяльності шкіл національних меншин із урахуванням конструктивного ретродосвіду; хронологічному – уможливіть відстеження змін та виокремлення основних періодів розвитку організаційно-педагогічних засад діяльності шкіл національних меншин; історіографічному – спрямуватиме вивчення стану проблеми в історико-педагогічній ретроспективі; системному – дозволить здійснити аналіз діяльності шкіл національних меншин як сукупності складників; асксіологічному – дозволить виявити ціннісне ставлення педагогів, очільників навчальних округів, науковців, громадських діячів до діяльності шкіл національних меншин; синергетичному – орієнтуватиме на розгляд об'єкта дослідження в постійному розвитку сукупно із урахуванням внутрішніх законів діяльності шкіл та загальних тенденцій розвитку освіти.

Схарактеризуємо детальніше дисертаційні, монографічні дослідження, наукові статті з питань діяльності шкіл національних меншин в Україні у кінці XIX – на початку XX століття.

У низці узагальнюючих праць, виокремлюємо дисертаційні дослідження, автори яких проаналізували організаційні та правові аспекти, умови функціонування шкіл національних меншин. Так, у 2011 р. Л. Войналович захищено дисертаційну роботу «Підготовка вчителів для шкіл національних меншин в Україні (20–30-ті рр. XX ст.)» [3]. З огляду на досліджувану проблему, нам імпонує, що дисертантом «на основі аналізу 18 опублікованих та архівних джерел виявлено історичні чинники, які спричинили формування в Україні поліетнічного середовища. Проаналізовано організаційні заходи для забезпечення освітніх потреб національних меншин в Україні та розглянуто основні форми підготовки відповідних педкадрів у 20–30-х рр. XX століття. Простежено динаміку та здійснено науковий аналіз діяльності різних типів навчальних закладів, які у 20–30-х рр. XX століття здійснювали підготовку вчителів для шкіл національних меншин в Україні» [3, с. 2–3].

Науковим здобутком дисертаційної роботи А. Мелещенко «Єврейське шкільництво у структурі освіти Волині (кінець XVIII – початок XX ст.)» [5] є напрацювання

теоретичних орієнтирів дослідження історії єврейської початкової освіти. До переваг дисертаційного дослідження зараховуємо: розкриття соціально-економічних та політичних чинників становлення єврейського шкільництва на Волині; характеристику типів та мережі єврейських освітніх закладів регіону [5].

Дисертаційне дослідження Н. Сидоренко присвячено «розвитку освіти національних меншин у Північно-Східній Україні у 20-х–30-х роках ХХ ст.» [10]. Дисертантом обґрунтовано теоретичні засади дослідження наукової проблеми, визначено організаційно-педагогічні засади розвитку освіти національних меншин у дошкільних закладах, інтернатах, трудових школах, закладах професійної освіти досліджуваного періоду [10].

На прикладі єврейського та польського етносів М. Лазарович дослідив основні тенденції розвитку освіти національних меншин України наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття [4].

Упродовж останніх десятиліть з'явилася низка досліджень, присвячених різним аспектам освіти національних меншин, у яких зроблено спробу неупереджено та об'єктивно проаналізувати проблеми діяльності шкіл національних меншин. Так, у статті О. Сараєвої «Вплив діяльності земських установ на культурно-просвітницький розвиток національних меншин Південно-Східної України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)» [9] підкреслюється, що «саме земства налагодили систему контролю за роботою національних початкових шкіл, значно підвищили професійну підготовку вчителів, дбали про збагачення шкільних бібліотек підручниками; завдяки діяльності земств представники національних меншин Південно-Східної України зберегли риси національної самобутності і багаті культурні традиції» [9].

У статті С. Шевченко «Організація навчального процесу в школах національних меншин в Україні» [11] досліджено «освітню проблематику національних меншин, як важливу складову державної політики в Україні 1920–1930-х рр.; проаналізовано зміст освіти та розвиток мережі навчальних закладів того часу; зауважено про спрямування змісту тогочасного навчання на формування загальнокультурних та національних цінностей, розвиток особистісних якостей з урахуванням їх індивідуальних особливостей, інтересів та нахилів; підкреслено намагання влади створити мережу закладів шкільної освіти національних меншин і забезпечити їх відповідною літературою і підручниками» [11].

У статті Е. Вільчковського, А. Вольчинського, С. Козіброцького «Стан фізичного виховання на Волині в 1920–1930 рр.» [2] проаналізовано та узагальнено архівні документи, на основі яких зроблено висновок про те, що в 1920–1930 рр. на Волині існувало багато спортивних клубів різних національних меншин, зокрема українські клуби «Гарт», «Стир», «Горинь» та організація «Пласт», польський спортивний клуб «Сокіл», чеський – «Сокіл», російські клуби в Луцьку та Рожищі, єврейські – «Теміда», «Хароель», «Шомрія», «Хазмоня» [2].

Зауважимо, що діяльність шкіл національних меншин Уманщини не була предметом окремого дослідження. Загалом розвиток освіти в селах Уманщини досліджували відомий історик, директор Уманського краєзнавчого музею Г. Храбан, маньківські вчителі І. Мехед та М. Осьмуха, вчитель із с. Буки Ю. Танцюра. Творча діяльність вказаних вище краєзнавців припала на 50–70 рр. ХХ століття, а зібрані ними матеріали з окресленої проблематики мають значний науковий потенціал, однак

невеликий обсяг.

Так, учитель І. Мехед у передмові до рукопису писав, що він взявся за таку роботу за дорученням районного відділу освіти. Завдання це, як він зазначив, було дуже складним і клопітливим, адже довоєнного архіву не збереглося, а довелося користуватися спогадами учителів – пенсіонерів, які працювали в Уманському районі.

Краєзнавець М. Осьмуха описав у своїй рукописній книзі уклад матеріали до історії м. Маньківка, зокрема про школу кантоністів, волосну школу, початкові училища, які відвідували представники національних меншин Уманщини – євреї, поляки та ін.

Ґрунтовний матеріал про відкриття школи в с. Буки та її розвиток до періоду 1917 р. вдалося дослідити вчителю Ю. Танцюрі.

Окремі важливі відомості історію розвитку освіти Уманщини та діяльність шкіл національних меншин шкіл зустрічаємо в матеріалах Л. Тарана, Л. Волошиної, І. Сотника, В. Жадька та інших краєзнавців-ентузіастів.

Історіографію дослідження діяльності шкіл національних меншин Правобережної України кількісно та якісно збагатили єврейські, польські, чеські та німецькі науковці, які на початку ХІХ ст. заклали фундамент вивчення кожної з етнічних спільнот. Зокрема, тривале перебування Південно-Західного краю у складі польської держави, а відтак і панування польської мови, посилення впливу католицької церкви, етнічна імперська політика, наклали свій відбиток на функціонування шкіл національних меншин, викликали значне зацікавлення польських дослідників. У працях В. Марчинського, О. Пшездзецького, М. Балінського, Т. Ліпінського, Т. Стецького, С. Бушинського, Ф. Новицького, Ф. Равіти-Гавронської, О. Кольберга, В. Ліпінського, О. Яблоновського та ін., Правобережжя України здебільшого розглядали в контексті історії Речі Посполитої.

Підсумовуючи огляд наукових джерел з досліджуваної проблеми констатуємо, що в інтерпретаційних джерелах лише фрагментарно проаналізовано окремі її аспекти, що розрізнені у науково-теоретичному та хронологічному планах.

Метою дослідження стане цілісне розкриття нормативно-правових, організаційних та педагогічних засад діяльності шкіл національних меншин Правобережної України в кінці ХІХ – на початку ХХ століття.

Реалізація мети передбачатиме вирішення таких дослідницьких завдань: сформуванню джерельну базу дослідження та здійснити історіографічний аналіз проблеми; схарактеризувати поняттєво-термінологічний апарат; розробити періодизацію розвитку діяльності шкіл національних меншин Правобережної України в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.; розкрити нормативно-правові, організаційні та педагогічні засади діяльності шкіл національних меншин Правобережної України досліджуваного періоду; окреслити внесок персоналій у розвиток шкіл національних меншин Правобережної України.

Об'єктом дослідження є діяльність шкіл національних меншин на Правобережній Україні в другій половині ХІХ – на початку ХХ століття.

Предмет дослідження – нормативно-правові, організаційні та педагогічні засади діяльності шкіл національних меншин на Правобережній Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Наукове значення дослідження полягатиме в тому, що вперше буде цілісно

розкрито нормативно-правові, організаційні та педагогічні засади діяльності шкіл національних меншин Правобережної України в кінці XIX – на початку XX ст.

Аналіз дисертаційних та монографічних досліджень, наукових статей з проблеми діяльності шкіл національних меншин у кінці XIX – на початку XX століття надав змогу констатувати, що більшість із них побіжно віддзеркалюють досліджувану тему у контексті розвитку освіти в Україні, мають фрагментарний характер, потребують перевірки й зіставлення фактів, неупередженого та об'єктивного аналізу. Це доводить значимість дослідження організаційно-педагогічних засад діяльності шкіл національних меншин Правобережної України у кінці XIX – на початку XX століття. Методологію дослідження базовано на засадах таких наукових підходів: парадигмального, хронологічного, історіографічного, системного, асксіологічного та синергетичного.

Перспективи подальших досліджень убачаємо у напрацюванні наукових засад організації освітнього процесу у сучасних закладах національних меншин на основі творчого використання конструктивного ретродосвіду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Васютинська Є. А. Розвиток освіти євреїв на Єлисаветградщині (друга половина XIX – початок XX століття): дис. ... д-ра філософії зі спец. 011 – Освітні, педагогічні науки. Кропивницький, 2023. 245 с.
2. Вільчковський Е. С., Вольчинський А. Я., Козіброцький С. П. Стан фізичного виховання на Волині в 1920–1930 рр. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*. 2016. № 4. С. 11–17.
3. Войналович Л. П. Підготовка вчителів для шкіл національних меншин в Україні (20–30-ті рр. XX ст.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Житомир, 2011. 20 с.
4. Лазарович М. В. Етнополітика української влади доби національно-визвольних змагань 1917–1921 років: компаративний аналіз: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2013. 759 с.
5. Мелешенко А. А. Єврейське шкільництво у структурі освіти Волині (кінець XVIII – початок XX ст.): автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Житомир, 2015. 20 с.
6. Освіта національних меншин в Україні: історичні традиції, правові засади, сучасні виклики (XX – початок XXI століть): монографія / Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2018. Кн. 1. 436 с.
7. Освіта національних меншин в Україні: історичні традиції, правові засади, сучасні виклики (XX – початок XXI століть): монографія / Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2019. Кн. 2. 400 с.
8. Памірська Л. Ю. Стан вивчення іноземних мов у школах національних меншин Волині у 20–30-ті рр. XX ст. *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка*. 2006. Вип. 28. С. 32–35.
9. Сараєва О. В. Вплив діяльності земських установ на культурно-просвітницький розвиток національних меншин Південно-Східної України (кінець XIX – початок XX ст.). *Історичний архів. Наукові студії. Миколаїв*, 2009. Вип. 3. С. 71–74.
10. Сидоренко Н. В. Розвиток освіти національних меншин у Північно-Східній Україні у 20-х–30-х роках XX століття: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Суми, 2019. 20 с.
11. Шевченко С. Організація навчального процесу в школах національних меншин в Україні. *Рідна школа*. 2013. № 8/9. С. 71–76.

REFERENCES

1. Vasiutynska, Ye. A. (2023). Rozvytok osvity yevreiv na Yelysavethradshchyni (druga polovyna XIX – pochatok XX stolittia) [The development of Jewish education in the Yelisavetgrad region (second half of the nineteenth – early twentieth century)]. *Doctor of philosophy's thesis*. Kropyvnytskyi [in Ukrainian].
2. Vilchkovskiy, E. S., Volchynskiy, A. Ya., Kozibrotskiy, S. P. (2016). Stan fizychnoho vykhovannia na

- Volyni v 1920–1930 rr. [The state of physical education in Volyn in 1920–1930]. *Fizychnе vykhovannia, sport i kultura zdorovia u suchasnomu suspilstvi*, 4, 11–17 [in Ukrainian].
3. Voinalovych, L. P. (2011). Pidhotovka vchyteliv dlia shkil natsionalnykh menshyn v Ukraini (20–30-ti rr. XX st.). *Extended abstract of candidate's thesis*. Zhytomyr [in Ukrainian].
 4. Lazarovych, M. V. (2013). Etnopolityka ukraïnskoi vlady doby natsionalno-vyzvolnykh zmahan 1917–1921 rokiv: komparatyvnyi analiz. Ternopil: TNEU [in Ukrainian].
 5. Meleshchenko, A. A. (2015). Yevreiske shkilnytstvo u strukturi osvity Volyni (kinets XVIII – pochatok XX st.). *Extended abstract of candidate's thesis*. Zhytomyr [in Ukrainian].
 6. Osvita natsionalnykh menshyn v Ukraini: istorychni tradytsii, pravovi zasady, suchasni vyklyky (XX – pochatok XXI stolit) (2018). Vol. 1. Lviv [in Ukrainian].
 7. Osvita natsionalnykh menshyn v Ukraini: istorychni tradytsii, pravovi zasady, suchasni vyklyky (XX – pochatok XXI stolit) (2019). Vol. 2. Lviv [in Ukrainian].
 8. Pamirska, L. Yu. (2006). Stan vyvchennia inozemnykh mov u shkolakh natsionalnykh menshyn Volyni u 20–30-ti rr. XX st. [The State of Foreign Language Learning in the Schools of National Minorities of Volyn in the 20s and 30s of the Twentieth Century]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu im. I. Franka*, 28, 32–35 [in Ukrainian].
 9. Saraieva, O. V. (2009). Vplyv diialnosti zemskykh ustanov na kulturno-prosvitnytskyi rozvytok natsionalnykh menshyn Pivdenno-Skhidnoi Ukrainy (kinets XIX – pochatok XX st.) [The Influence of Zemstvo Institutions on the Cultural and Educational Development of National Minorities in South-Eastern Ukraine (late nineteenth – early twentieth centuries)]. *Istorychnyi arkhiv. Naukovi studii. Mykolaiv*, 3, 71–74 [in Ukrainian].
 10. Sydorenko, N. V. (2019). Rozvytok osvity natsionalnykh menshyn u Pivnichno-Skhidnii Ukraini u 20-kh–30-kh rokakh XX stolittia. *Extended abstract of candidate's thesis*. Sumy [in Ukrainian].
 11. Shevchenko, S. (2013). Orhanizatsiia navchalnoho protsesu v shkolakh natsionalnykh menshyn v Ukraini [Organisation of the educational process in schools of national minorities in Ukraine]. *Ridna shkola*, 2013, 8/9, 71–76 [in Ukrainian].